

УДК 159

Алла Борканюк

ЛЮДИНА ЯК ВІРТУАЛЬНИЙ КОНСТРУКТОР

Стаття має на меті дослідити онтологічний статус віртуальної реальності через співвіднесення з іншими її типами.

Ключові слова: людина, об'єктивна реальність, суб'єктивна реальність, віртуальна реальність.

A. Borkanuk. A human as a virtual constructor

This work is research of ontological status of virtual reality through correlation with its other types.

Key words: human, objective reality, subjective reality, virtual reality.

A. Borkanuk. Человек как виртуальный конструктор

Данная статья имеет вид исследования онтологического статуса виртуальной реальности через соотношение с другими ее типами.

Ключевые слова: человек, объективная реальность, субъективная реальность, виртуальная реальность.

Подолання глухих кутів постмодерну потребує переосмислення поняття реальності та її типів. Цим цілям може слугувати визначення реальності як всеохопної єдності, що не має нічого поза собою, при цьому вона завжди є більшою за саму себе (С. Л. Франк). Реальним є не лише предмет думки, а й думка про нього, типи реальності завжди відповідні типам світогляду. Реальність зазвичай тлумачать як наявне, обмежене буття у формі речей (предметів, якостей, дискретних індивідів). У такому значенні її протиставляють безмежному та невизначеному суцільному (чистому буттю, субстанції, абсолюту) або не речовому буттю у формах ейдосу, ідеї, ідеалу. Отже, припускають протилежність суцільного (онтичного, буттєвого) та “реальності”. Повсякденне мислення схильне розуміти під реальністю “все, що є”, ототожнювати поняття буття, існування та реальності.

В останні десятиріччя поняття реальності опинилося в епіцентрі філософської уваги у зв'язку із зазначеними вище реаліями. Дається взнаки і певний теоретичний дефіцит в осмисленні людської природи за умов радикальних, суспільних та технологічних трансформацій сучасного світу і впливів на них нових антропологічних проєктів.

Зазначу, що в такій постановці ця проблема вже ставала предметом розгляду різних філософів, кожен з яких пропонував своє бачення віртуальної реальності, зокрема як неаристотелевої, наприклад, у С. Хоружого¹, як діалогу, за М. Опенковим², як способу існування, за Д. Пивоваровим³, як форми дискурсу, за В. Розіним⁴ тощо. Еволюція поняття “віртуальне” та історія його функціонування у філософському лексиконі почасти досліджена у працях О. Вейзе, О. Лосєва, П. Гайденко, Н. А. Носова та інших. На відміну від зазначених концепцій, пропонуємо розглянути віртуальну реальність у ширшому культурно-історичному контексті – як репрезентовану не лише в постсучасній культурі та безпосередньо не пов'язану з кібер- та телетехнологіями, а в іншому філософському ракурсі – через природу людини. Отже, пропонуємо вихід в онтоантропологічну площину.

Перше питання, що постає перед нами, це питання про визначення та місце віртуальної реальності в системі інших реальностей. Одним із шляхів для цього є *співвіднесення віртуальної реальності з реальністю об'єктивною та суб'єктивною*. Складність такого зіставлення пов'язана з тим, що категорії об'єктивної та суб'єктивної реальності є концептуальними, тобто “прив'язують” нас до певної класичної традиції.

Під об'єктивною реальністю найчастіше розуміють матеріальний світ, світ об'єктів, що існує незалежно від нашої свідомості, незалежного від того, спостерігаємо ми його чи ні, маємо з ним справу чи ні. В ідеальному вигляді це фізична реальність, позбавлена психічного статусу та суб'єктивних нашарувань. На протива-

¹ Хоружий С. С. Род или недород? Заметки к онтологии виртуальности // Вопросы философии. – М., 1997. – № 6. – С. 53-69.

² Опенков М. Ю. Виртуальная реальность: онто-диалогический подход: Автореф. дис. ...д-ра филос. наук. – М., 1997.

³ Пивоваров Д. В. Проблема носителя идеального образа (операционный аспект). – Свердловськ: узд-во Уральського ун-та, 1986.

⁴ Розин В. М. Виртуальная реальность как форма современного дискурса // Виртуальная реальность: философские и психологические проблемы. – М.: Магістр, 1997.

гу цьому, суб’єктивну реальність розуміють як світ ідей, психічних переживань і станів нашої свідомості. Ця реальність відображає об’єктивну, “опрацьовує” її, наповнюючи індивідуальними та/або інтерсуб’єктивними емоційно-психологічними характеристиками.

Про це, зокрема, пише Д. Дубровський: “Суб’єктивна реальність є певний “зміст”, заданий зовнішньою потенцією (спрямованістю на зовнішній предмет або внутрішньою потенцією (спрямованістю на внутрішній “предмет” – ту чи ту думку, оцінку, враження тощо)”¹. При цьому, якщо критерії існування, згідно з Д. Дубровським, можливо сформулювати відносно об’єктивної реальності, то суб’єктивна реальність не підпорядкована жодним критеріям.

Про це багато та плідно писав ще І. Кант, висловивши, зокрема, думку про те, що чистий об’єкт може існувати лише як річ-у-собі. Будь-які спроби “сполучення” людини (людської свідомості з об’єктом трансформують об’єкт у явище (феномен))². А це, у свою чергу, означає переродження об’єкта самого по собі в об’єкт для нас. Таким чином, сенс об’єктивної реальності розвивається: вона стає доступною людині лише через суб’єктивацію її свідомістю в її ж, людини, свідомості.

Приблизно такі самі проблеми виникають при спробах виділення чистої суб’єктивної реальності, відірваної від світу фізичних, матеріальних речей. Наприклад, Е. Гусерль, спираючись на правомірну тезу про інтенційність, предметну спрямованість свідомості, услід за І. Кантом, припускав, що свідомість певним чином конститує предметний світ. За допомогою досить штучної операції – феноменологічної редукції – Е. Гусерль намагався викристалізувати трансцендентальну суб’єктивність, чистий, позбавлений будь-яких якостей і змісту розум³. Він уважав, що така операція необхідна для того, щоб потім простежити, як чиста суб’єктивність конститує предметний світ.

З цього випливає, що правомірно було б говорити не лише про об’єктивну та суб’єктивну реальність, а й про певну “об’єктивно-суб’єктивну” реальність, що має той чи інший рівень суб’єктивації. При цьому зовсім не спростовуємо факт існування матеріального (фізичного) світу, світу об’єктивної реальності.

¹ Дубровський Д. И. Проблема идеального. – М.: Мысль, 1983. – С. 23.

² Кант И. Трансцендентальное учение о началах // Сочинения: В 6-ти т. – М., 1964. – Т. 3.

³ Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. – М.: Лабиринт, 1994.

Отже, критерієм об'єктивності (або, краще сказати, “вірогідності”) змісту наших уявлень про світ І Кант вважає досвід. Причому оскільки досвід людини перебігає не у світі чистої “об'єктивної реальності”, а у світі емпіричному, у світі явищ (у “феноменологічній реальності”), то результати досвіду повинні мати певну міру інтерсуб'єктивності. Індивідуальний досвід у цьому випадку не може бути критерієм вірогідності процесів, що відбуваються у реальності.

Такий підхід до реальності є підвалиною для оцінки інших типів реальності і не дає змогу в душі постмодерністських концепцій “втратити ґрунт під ногами”. Об'єктивно-суб'єктивна реальність повинна бути досягнена як продукт інтерсуб'єктивної реакції суб'єкта (людської психіки) на об'єкти навколишнього світу. Саме на перетині суб'єкта та об'єкта, на їх злитті та взаємній кореляції будується світ явищ (феноменальний світ), що, по суті, і є так званим “натуральним світом”. Саме ця феноменологічна реальність стає первинною та природною для людини, саме вона є тією справжністю, даною їй одвічно. Саме у такій реальності задані ті координати, які роблять можливими досвід і пізнання.

Усе зазначене вище дає підставу висунути гіпотезу щодо віртуальної креативності людини як її суттєвої антропологічної характеристики. В історико-філософському дискурсі можна спостерігати численні різнопланові визначення людини, її сутнісних ознак. Віртуальність – це одвічно присутня, наріжна характеристика людини, демаркаційна ознака, що вирізняє людину з тваринного світу. Тварини живуть у природному, даному світі, люди ж вибудовують усередині цього світу своє *штучне середовище* (М. Шелер). У різних наукових дисциплінах це середовище має різні назви, до найпоширеніших належать “соціум” та “культура”. Не спростовуючи істотних відмінностей між ними, зазначимо, що у цьому контексті все це є віртуальні реальності, створювані людиною як власна даність, протилежна природній, те, що буде початковою даністю для наступних генерацій. *Людина – єдина істота, здатна вибудовувати віртуальні реальності.*

Тут доречно було б навести власне визначення віртуальної реальності з тим, щоб уникнути термінологічної плутанини й викристалізувати сенс наведених тверджень. Насамперед не слід ототожнювати віртуальну реальність з кіберреальністю; існування першої не потребує спеціальних інформаційних технологій, і в цьому розумінні вона є ширшим, родовим поняттям для кіберреальності. Отже, віртуальна реальність – це інтерсуб'єктивна

реальність, що не має речового існування й не піддана фізичним вимірюванням. Зрештою, сам термін “віртуальна реальність” запропоновано Жароном Ланье наприкінці 1980-х років, до речі, для позначення “електронних пристроїв, що вводять користувача в новий вимір існування, у світ інформації, в абсолютно незвичне для людини дигітальне та інтерактивне середовище технологічно продукованих симулякрів усього того, що лише може йому бути даним у досвіді сенсорного сприйняття дійсності”. Категорія виявилася надзвичайно доречною і швидко прижилася у філософському лексиконі, стимулювавши чимало праць, стосовного зазначеного феномена. Як це часто відбувається, нова категорія була ретроспективно спроектована на весь історико-філософський процес, після цього були віднайдені дослідження віртуалу у Платона, Фоми Аквінського, Миколи Кузанського та інших. Якщо визнати, що людина є одвічно віртуальною, то виникає закономірне питання, чому ця проблема постала лише зараз.

Ми вбачаємо дві головні причини. По-перше, завдяки постмодернізму точка референції як така стала плаваючою, всілякі “еталони” були дискредитовані, а все довкола було поставлено під сумнів, тож послабився дискурс реальності соціальної. З одного боку, вона стала об’єктом філософської рефлексії, а з іншого – ця рефлексія була позбавлена тисячолітніх стереотипів і штампів. По-друге, з’явилася кіберреальність як квінтесенція віртуальної реальності, як віртуал у чистому вигляді, повністю позбавлений “фізики”. Будь-яка речовина у чистому вигляді, “без домішок” придатнішою для наукового дослідження, тож кіберреальність дала змогу широко досліджувати ознаки реальності віртуальної.

Як уже було зазначено, людина є віртуальною істотою, а соціальність – це суто людський спосіб буття у світі, характерною ознакою якого є здатність конструювати віртуальні реальності. Головною відмінністю цих реальностей з точки зору соціальності є *коло епігонів*, для яких конкретна віртуальна реальність є референтом реального. Якщо це все людство, то нею буде загальнолюдська культура, надбання людства. Якщо це нація – то держава тощо. Зрештою, якщо це індивідуальна віртуальна реальність, носієм якої є окрема людина, то залежно від способу “подання”, екстраполяції цієї реальності цю людину оголошують або генієм, митцем, або девіантом, шизофреніком тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що історія людства – це історія віртуалізації, зростання рівня віртуальності. На перших етапах люд-

ської еволюції людина жила у природному середовищі, повсякденна поведінка здебільшого ґрунтувалася на природних інстинктах. Поступово почався розвиток “людськості”, збільшення дистанції від світу тварин через збільшення суто людських ознак, виокремлення людської “щойності” (quidditas) та розростання власне людського середовища – культури та соціуму. Ми вбачаємо цю “щойність” саме у здатності конструювати віртуальні реальності: людина стає власне людиною, створюючи альтернативне природі середовище. Наразі середовище буття людини – це мікс із природних та віртуальних об’єктів: фізично існують люди, будинки, папери, тобто фізичні об’єкти (природні та перетворені людиною з природних), а їхні смисли немовби надбудовані людиною. Влучним прикладом зазначеної тенденції є заміна традиційної біологічної ознаки статі, маркером якої є конфігурація вторинних статевих ознак (природна даність), категорією тендера, який постає як набір соціальних ознак і ролей (що знімає неодмінну “прив’язку” до статі, є відносно довільною). Отже, “реально”, природно не існує держави, соціальних інституцій, нормативів тощо, це все – частина віртуальної реальності під назвою “суспільство”.

Література:

1. Хоружий С. С. Род или недород? Заметки к онтологии виртуальности // Вопросы философии. – М., 1997. – № 6. – С. 53-69.
2. Опенков М. Ю. Виртуальная реальность: онто-диалогический подход: Автореф. дис.... д-ра филос. наук. – М., 1997.
3. Пивоваров Д. В. Проблема носителя идеального образа (операционный аспект). – Свердловськ: узд-во Уральського ун-та, 1986.
4. Розин В. М. Виртуальная реальность как форма современного дискурса // Виртуальная реальность: философские и психологические проблемы. – М.: Магістр, 1997.
5. Дубровський Д. И. Проблема идеального. – М.: Мысль, 1983. – С. 23.
6. Кант И. Трансцендентальное учение о началах // Сочинения: В 6-ти т. – М., 1964. – Т. 3.
7. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. – М.: Лабиринт, 1994.

*Рекомендовано до друку рішенням кафедри філософії ННІ КРД
Національної академії Служби безпеки України, протокол № 5 від
27 квітня 2012 року*